

מצות צדקה

כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלקיך נתן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון. (דברים טו, ז)

גדר האיסור

כתב היראים (סימן רב) "לא תאמץ את לבבך" ו"לא תקפץ" ויראת מאלקיך, צוה הכתוב להיותינו רחמנים בפ' ראה אנכי דכתיב לא תאמץ את לבבך, יש לך שמצטער אם אין לו ליתן. פ' אצל אימוץ לב מוזהר אדם כשלבנו נוטה לרחם שלא יסוב לבו ולא יאמץ להסב הרחמנות, ועל לאו ואזהרה זאת ידו כל הדווים ויחזיקו טובה לרמאים, ולא תקפוץ את ירך. תניא יש לך אדם שפושט ידו וחוזר וקופצה, מאחיק האביון אם תאמץ ותקפוץ סופך להיות לו אח שתהיה אביון כמותו.

משמע מהיראים שהלאו של "לא תקפוץ" ו"לא תאמץ" אינם לאו על עצם אי נתינת צדקה, אלא כל אחד הוא לאו מיוחד לענין מסויים, ד"לא תאמץ", הוא שלא יאמץ לבך "כשלבנו נוטה לרחם וכו'", ולא תקפוץ מיירי במי ש"פשט ידו שלא יחזור וקופצה, ומקורו הוא בספרי.

וכעין זה בסמ"ק (מצוה כ) וז"ל שלא לאמץ לבבו מליתן צדקה כדכתיב (דברים ט"ו) לא תאמץ ולא תקפוץ. פירוש קפיצת ידיים שלא יאמר אם אתן פרוטה לעני לא יהא קרני שלם, מוטב שלא אתן תלמוד לומר לא תקפוץ. ולא תאמץ שלא יאמר מה לנו לסייע לפלוני, אם היה רוצה היה מרויח יותר מצרכו, ת"ל לא תאמץ. שאפילו אתה נותן מהמחשבה הזאת אתה עובר "בלא תאמץ". משמע גם שאינו עובר בזה שאינו נותן, אלא במקרה מסויים, והרגש מסויים.

אבל מהרמב"ם (ספה"מ ל"ת רלב) משמע שזה לאו על אי נתינת צדקה בעלמא, וז"ל היא שהזהירנו שלא למנוע צדקה והרחבה מהאביונים מאחינו אחר שנדע חולשת ענינם ויכלתנו להחזיק בהם, והוא אמרו יתעלה (שם) "לא תאמץ את לבבך" ו"לא תקפוץ את ירך מאחיק האביון", וזה אזהרה מלקנות מדת הכליות והאכזריות שתמנע מעשות הראוי.

וכן מבואר בדבריו ביד החזקה (מתנות עניים ז, ב) וז"ל וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה, עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיק האביון.

וצ"ע דברי שר התורה בספרו דרך אמונה (מתנ"ע ז, ט) שמפרש דברי הרמב"ם על פי הספרי, וז"ל "לא תאמץ" מיירי שאין נותן לו מחמת עין רעה, "ולא תקפוץ" מיירי שפתח ידו וחוזר וקופצה וסוגרה.

ובספר שערי תשובה לרבינו יונה (שער ג, לו) מוסיף על דרך המוסר, וז"ל הוזהרנו להסיר מנפשנו מדת האכזריות, ולנטוע בה נטעי נעמנים, הם הרחמים והחסדים הנאמנים, כמו שכתוב (שם כח, ט) "והלכת בדרכיו". ובעבור כי מן האפשר שלא יקפוץ את ידו ויחון את העני ולא מדרך הרחמנות, כענין שנאמר (משלי יב, י) "ורחמי רשעים אכזרי", על כן כתוב לא תאמץ את לבבך. ועונש האכזריות רע ומר, כאשר יתבאר בשער האכזריות בעזרת האל. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קנא, ב) "ונתן לך רחמים ורחמך הרבך" (דברים יג, יח) - כל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים, וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים.

[וידועים הם דברי אוה"ח הק' (דברים יג, יח) על הפסוק שמביא רבינו יונה "ונתן לך רחמים ורחמך", לפי שצוה על עיר הנדחת שיהרגו כל העיר לפי חרב ואפילו בהמתם, מעשה הזה יוליד טבע האכזריות בלב האדם, כמו שספרו לנו הישמעאלים כת הרוצחים במאמר המלך כי יש להם חשק גדול בשעה שהורגים אדם ונכרתה מהם שורש הרחמים והיו לאכזר, והבחינה עצמה תהיה נשרשת ברוצחי עיר הנדחת לזה אמר להם הבטחה שיתן להם ה' רחמים הגם שהטבע יוליד בהם האכזריות, מקור הרחמים ישפיע בהם כח הרחמים מחדש לבטל כח האכזריות שנולד בהם מכח המעשה. ואומרו ורחמך העיר בזה שכל זמן שהאדם הוא בגדר טבע אכזרי, כמו כן יתנהג ה' עמו שאין ה' מרחם אלא לרחמן].

עוסק במצוה פטור מצדקה

הק' בעל נתייה"מ בספרו נחלת יעקב (דברים טו, ז) הרי גם לגבי מצות צדקה קיימא הכלל שעוסק במצוה פטור מן המצוה, שהרי נחלקו רבה ורב יוסף האם שומר אבידה הוי שומר שכר משום "פרוטה דרב יוסף", דהיינו שמרוויח בשמירת האבידה שאם יבא עני בשעת שעוסק שבמצות השבת אבידה, פטור לתת לו צדקה צדקה. וקשה הרי במצות צדקה חוץ מן העשה של "נתון תתן", יש שני לאוין "לא תקפוץ" ו"לא תאמץ", ועוסק במצוה "פטור" מעשיית מצוה, ואינו "מתירו" לעבור על איסורים.

מתי עובר על "לא תאמץ" ו"לא תקפוץ"

נחזור לקושיית הנחל"י למה העוסק במצוה פטור מן הצדקה. ות' הנחל"י שהלאו אינו מדובר במקרה רגיל אלא ברואה ערום ורעב, דהוי כנוטל נפשות (סנהדרין לה, א), אבל בעני רגיל ליכא ל"ת ולכן שפיר העוסק במצוה פטור מלתת צדקה.

שיעור חומש בצדקה

ולפי"ז יצא לחדש שבמקרה הנ"ל גם אין שיעור כמה יתן, דהא דמצינו במצות צדקה עד "מעשר" ועד "חומש", היינו רק במצות צדקה, אבל בעני שהוא רעב או ערום אין שיעור. ומביא ראייה מפלוגתא דרבי עקיבא ובן פטורא (ב"מ סב, א). בשנים שהלכו במדבר ויש בידו של אחד קיתון של מים, שלפי ר"ע ישתה הוא דאמרינן "חייך קודמין", היינו דווקא כשהיו תלויין בזה, אך כשאין חיי תלויים בזה וחי חבירו תלויין, בזה ודאי צריך ליתן מה שיש לו, ומי שאינו עושה כן הרי זה "מאמץ את הלב" וחייב משום "לא תאמץ את לבבך".

חיוב חומש

ובציונים שם מציין למש"כ הרמב"ם בפה"מ לפאה (הנ"ל) שנראה היפך מזה, ר"ל שהרמב"ם מדובר ברואה ערום וכתב שחייב ליתן חומש ולא יותר, ותמה על הנתייה"מ שנעלם ממנו דברי הרמב"ם. וכן מבואר במש"כ הרמב"ם (מתנ"ע ז, א - ב) מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ירך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך. וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה, שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיך האביון. הרי לן שהעשה והל"ת מדובר בעני רגיל.

קום ועשה או שוא"ת

עי' בפרמ"ג (פתיחה כוללת ח"ב כח) שאע"פ שבשוא"ת חכם צבי (סי' א) כתב שאונן אינו פטור אלא במצות עשה, הא במצות ל"ת חייב כשאר אנשים, בכל זאת אונן פטור בערב פסח מחצות עשה במצות תשביתו, או בחול המועד פסח בלאו דבל יראה, דכל שאינו עובר בקום ועשה על דין תורה אעפ"י שעובר בבל יראה בכל שעה אין מחויב לבער, דעוסק במצוה ומפני כבודו של מת. ונ"מ טובא במת לו מת ביו"ט האחרון דיתעסקו ישראל והוא אונן והיה לו אז חמץ, לא עבר על בל יראה ולא הוה חמץ שעבר עליו הפסח.

לאו הבא בגלל עשה

בשוא"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ב סי' קעד) תי' קושיית הנחל"י בכמה אופנים, א' דהרי עוסק במצוה פטור גם מפסח (סוכה כה, ב) אע"ג דהוי עשה חמורה דהיא בכרת, ועשה דחמור בכרת עדיף מל"ת גרידא. אבל עדיין צ"ע דאטו נאמר שני שעוסק במצוה ובגלל זה אינו יכול לאכול בשר כשר, היעלה על הדעת שיאכל "טריף".

ב' דהל"ת דצדקה נסתעף ממצות צדקה, דבשביל דהתורה צותה לעשות צדקה ולרחם על העניים ע"כ הנהירה תורה לא תקפוץ ולא תאמץ, וכיון דעוסק במצוה פטור ממצות צדקה ממילא גם מה שמסתעף מזה.

א"א ולא קמכוון

ג' כיון דעוסק במצוה פטור ממצוה דוקא בשא"א לקיים שניהם כמש"כ תוס' (סוכה כה, א), א"כ הרי בא"א ולא קמכוין לכו"ע שרי, וכאן לא מכוין להעלים מהצדקה, רק דעוסק במצוה אחרת וא"א לקיים שתיהן, ובכה"ג הוא

א"א ולא מכוינ דשרי.

האם יש בל"ת כח של דחייה

ומוסיף השו"מ בסוף דבריו דבשומר אבידה בלא"ה ל"ק, דיש באבידה ג"כ עשה ול"ת ודוחה הל"ת ועשה של צדקה. וזה פלא שהרי מבואר בראשונים (ב"מ ל, א ולב, א) שאין בל"ת כח לדחות. והארכנו במק"א שלפי החזקוני עשה דוחה ל"ת משום דבכל עשה יש גם ל"ת, ואכמ"ל.

עוד יש להעיר על דבריו שהרי רש"י (ב"ק נו, ב) כתב להדיא על ההיא דס"ל לר"י ששומר אבידה הוי שומר שכר משום דלא בעי למיתב רפתא לעניא, שהטעם משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

כופין על מצות צדקה

מבואר בגמ' (ב"ב ח, ב) שרבא אכפיה לרב נתן בר אמי ושקיל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה, והק' בתוס' הרי קי"ל (חולין קי, ב) שכל מ"ע שמתן שכרה בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרים עליה, וגבי צדקה כתיב "כי פתוח תפתח את ירך לוי", וכתיב "כי בגלל הדבר הזה יברכך" (דברים טו). ור"ת תי' דכפיה בדברים, עוד תירץ דהכא קבלו עליהם שיכופו אותן הגבאי, ור"י תי' דבצדקה כופין משום דאית בה לאו דכתיב בה "לא תאמץ את לבבך", "ולא תקפוץ וגו'". וריצב"א חידש דהא דאין ב"ד מוזהרין על מצות עשה שמתן שכרן בצדה, היינו דאין נענשין, אבל לעולם כופין. וכן מוכיח מירושלמי דהמוכר את הספינה, וההיא דכל הבשר (שם) דלא הוה מוקיר אבואה וכפתוהו ואמר להו שבקוהו, ה"פ אינכם מוזהרין להכריחו עד שיעשה כשאר מצות עשה דאם א"ל עשה סוכה ולולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו, כדאמר בהכותב (כתובות פ, ב)

האם כופין על מצות מזוזה

ע"א במנ"ח (מצוה תעט) דכיון דבמצות צדקה יש כמה פסוקים כמו שהביא הרמב"ם "וחי אחיך וגו'", ולא נזכר שם מתן שכר, לא דמי לכיבוד אב ואם דשם כל פעם דנכתב כיבוד אב ואם נזכר המתן שכר, אבל כאן נזכר המצוה כמה פעמים בלא מתן שרכה בצידה, ופעם אחת נזכר אין זה מ"ע שמתשב"צ.

והביא ראייה לדבריו דלא שמענו מעולם בפוסקים דעל מזוזה אין כופין דמת"ש בצדה, "למען ירבו וגו'", כמבואר בקידושין דנשים חייבות במזוזה מה"ט דכתיב למען ירבו וכו' וגברי בעי חיי ונשי וכו', והו"ל להפוסקים להזכיר זה דבמזוזה אין כופין, אלא כיון דבפרשה ראשונה מבואר מצות מזוזה ושם אין מוזכר מתן שכרה, אף שבפסוק זה מוזכר לא הוי מ"ע שמת"ש כתוב בצדה.

יורדין לנכסיו מטעם כופין על המצוות

כתב הרמב"ם (מתנות עניים ז, י) שמי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו, ב"ד כופין אותו ומכין אותו מכות מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן, ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן.

אבל הר"ן פרק נערה (כתובות יח, א בדפי הרי"ף) הביא דעת הרשב"א (שם מט, ב ד"ה כי הוה) שסובר שבשביל מצות צדקה לא יורדין לנכסיו. ומביא ראייה מהא דאמרינן (שם מח, א) במי שהלך למדינת הים מדעתו, דב"ד יורדין לנכסיו וזנין אשתו אבל לא צדקה. וע"ש בר"ן שהעלה דבפניו יורדין לנכסיו וכמ"ש הרמב"ם, ושלא בפניו אין יורדין לנכסיו ע"ש. והק' הקצוה"ח (סי' לט, א) שלכאורה אין לזה טעם, דממה נפשך אם צדקה הוי כמו חוב, אז שלא בפניו נמי נרד לנכסיו, ואם אינו חוב, בפניו נמי לא נרד לנכסיו.

ומסביר הקצוה"ח עפ"י דברי הרמב"ן (ב"ב קעה, ב) שאפילו למ"ד שיעבודא לאו דאורייתא, נחתינן לנכסיה מטעם כפייה על המצוות. וז"ל דאנן הכי קאמרינן כיון דפריעת בעל חוב מצוה מן התורה, וכופין על מצות עשה, אף אנו יורדין לנכסיו ומקיימין לו מצות עשה שלו בעל כרחו. והא דכתיב מיטב שדהו ישלם, היינו שמצוה אותו הכתוב לשלם נזקו במיטב, וכיון שהוא חייב לעשות כן, אם לא רצה ב"ד יורדין למיטב שלו ומקיימין לו מצותו. ולפי"ז כ' הקצוה"ח דניחא דברי הרמב"ם, דודאי צדקה אינו אלא מצוה אבל שיעבוד ליכא, אלא דאפ"ה יורדין לנכסיו משום כפייה, וכמו בפריעת בע"ח מצוה, וכפיה לא שייך אלא בפניו אבל שלא בפניו לא שייך כפיה לקיים המצוה. אבל בהלואה אפילו הוא במדינת הים יורדין לנכסיו משום שיעבוד נכסים, לפי מה שכתבו הפוסקים שיעבודא דאורייתא.

והנהגה מה שחידש הקצוה"ח שכשיורדין לנכסיו בתורת כפייה, אין יורדין אלא בפניו, לא משמע כן מלשון הרמב"ן, וסתם ולא פירש, א"כ משמע שאפילו שלא בפניו אפשר לרדת לנכסיו. וגם מסברא הייתי אומר ששייך אפילו שלא בפניו, שאע"פ שבדרך כלל א"א לכופו שלא בפניו, אבל ע"י נחתינן לנכסיה יש אופן של כפייה אפילו שלא בפניו. ומה שהביא מהרמב"ם שרק בפניו יורדין לנכסיו, י"ל דהיינו טעמא משום שאם לא נמצא כאן אולי נותן צדקה במקום שהוא נמצא, כמ"ש הקצוה"ח עצמו אה"כ.

סתירה בין צדקה לריבית

ועי"ש בקצוה"ח שהק' למה לענין צדקה יורדין לנכסיו בפניו ומשום כפייה לקיים המצוה, וגבי ריבית קצוה כתב בשו"ע (יו"ד סי' קס"א, ה) דמכין אותו עד שתצא נפשו להחזיר הריבית, אבל לא יורדין לנכסיו, ואמאי ניוחת נמי לנכסיה מתורת כפייה.

ותי' הקצוה"ח עפ"י מש"כ בסימן ר"צ (סק"ג) דגבי צדקה נמי איכא שיעבוד נכסים דהוי מלוה הכתובה בתורה ומשום הכי כתב הרמב"ם דנחתינן לנכסיו, ושלא בפניו דאין יורדין לנכסיו היינו כמ"ש הכס"מ (פי"א מנחלות הי"א) משום דיכול לקיים מצות צדקה באשר הוא שם. אבל בריבית גלי קרא דליכא שיעבוד נכסים מדכתיב (ויקרא כה, לו) "וחי אחיך עמך", לדידיה אזהר רחמנא לבריה לא אזהר (ב"ק קיב, א), אלמא דליכא שיעבוד, דאי הוי שיעבוד ודאי גם היורשין צריכין לשלם, וכיון דליכא שיעבוד ואינו אלא מצוה לא נחתינן לנכסיו.

"ועשית" - אזהרה לב"ד

ולגבי עיקר הנידון בענין כפייה בצדקה, נחלקו בזה הפוסקים, דהנהגה נפסק בשו"ע (חו"מ סי' כו) שאין ב"ד כופין על הצדקה, והטעם כתב בסמ"ע משום דאין ב"ד כופין על מצוה שמתן שכרה בצידה, ובצדקה כתיב למען יברכך ה', והא דכפייה רבא לר"נ הכא בסוגיין, היינו בדברים וכמ"ש הראשונים.

והקשה עליו הט"ז, דהא גמרא ערוכה היא בר"ה (ו, א) דכופין, דאמרינן התם בפ"ך זו צדקה, ועשית - אזהרה לב"ד שיעשוך, שיכפו ליתן לפי מה שנדרת. ומחלק הט"ז דבאמת הם ב' דינים נפרדים, דהא דאמרינן דאין ב"ד כופין על הצדקה, היינו שאין יכולים לכפות לקיים מצות הצדקה, כשאר המצוות שכופין, משום שזו מצוה שמתן שכרה בצידה, אבל בר"ה קאי בנודר לצדקה שכופין אותו מכח הנדר.

ובקצוה"ח שם סק"א תמה עליו, וז"ל מ"ש נודר מצדקה, דהא טעמא דאין כופין על הצדקה היינו משום דמצות עשה שמתן שכרה בצידה היא, וא"כ לנודר מי לית ליה האי ברכה ברכת ה', וכי משום דנודר לצדקה מעיקרא יפסיד ברכת ה', וא"כ הוי נמי מ"ע שמתן שכרה בצידה, ואי משום דנודר איכא לאו "בל יחל" וכופין על הלאו, הא בצדקה גופא נמי אית ביה לאוי טובא לא תקפץ ולא תאמץ ואפילו הכי אמרו דאין כופין על הצדקה.

שיעבוד צדקה

בעיקר מה שהבאנו שיש שיעבוד בצדקה, תמה הגרא"ו (קו"ש ב"ב אות מח) א"כ מאי מהניא עסק במצוה למפטריה, ותי' דהשעבוד הוא מכח המצוה, וכיון שפטור מהמצוה ממילא ליכא שעבוד נכסים. ולפי"ז בשוטה שפטור מהמצוה גם שיעבוד נכסים ליכא, ולא כן כתב בקצוה"ח (סי' רצ) בדעת הרמב"ם, וכבר הק' כן בהגהות מחנה אפרים על הרמב"ם.

וראיתי בשיעורי ר' דוד (ב"ב ה, ב) שרצה ליישב דברי הקצוה"ח דאולי כל מה דאמרינן דאיכא שעבוד נכסים לצדקה, זה אינו אלא על קיצבת הצדקה שמוטל על בני העיר שחייבים לעניי העיר, דע"ז איכא קיצבה ונשתעבדו נכסיו, ובזה כתב הקצוה"ח דאף בנשתטה נמי גובין מנכסיו משום שעבוד הנכסים לצדקה. אבל מה דחייב ליתן לסתם עני שעובר על הפתחים, הוי רק מצות צדקה על הגברא וליכא שעבוד נכסים ליתן לו, ובזה שייך שפיר עוסק במצוה פטור מן המצוה ונפטור מליתן לו.

אבל אינו נראה כן בדברי הקצוה"ח, שהרי הסביר שם שהסיבה שיש שיעבוד נכסים בצדקה הוא משום דהוי מלוה הכתובה בתורה.

חיוב לתת לעני המסתובב

יש להסתפק האם חייב לתת לכל עני המסתובב בבתי כנסיות, והנה ידועים הם דברי הגמ' (כתובות סח, א) מימרא דרבי אלעזר "בואו ונחזיק טובה לרמאין שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום", שנאמר "וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא", ותני רבי חייא בר רב מדיפתי רבי יהושע בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודת כוכבים, כתיב הכא השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', וכתב התם יצאו אנשים בני בליעל מה להלן עבודת כוכבים אף כאן עבודת כוכבים.

וכעין זה איתא במדרש (רות רבה פרשה ה) יאות א"ר אבהו, צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים, שאלמלא כן, **כיון שהיה א' מהם טובע צדקה ואינו נותן לו, מיד הוא עונשו למיתה.** ובאמת מטא משמיה דהגריש"א זצ"ל שאין חיוב לתת לכל מי שמבקש אולי הוא רמאי, וקצ"ע שדבר זה לא מובא ברמב"ם ושו"ע.

עוד ראיתי בשו"ת אפרקסתא דעניא (יו"ד סימן קפב) וז"ל מכל מקום כיון שצריך להחזיק טובה לרמאים כי בהם אנו ניצולים מאיזה עני שלא הספקנו לו כל צרכו, אלא לתת לו צדקה ולא למונעה ממנו, שאילו לא היה לנו להחזיק טובה לרמאים, לא היה לנו ליתן כלום למי שהחזיק רמאי, אבל כיון שצריכים להחזיק להם טובה, נתון ניתן להם, כי זו היא מכלל החזקת טובה כו'.

ועי' בשו"ת משנה הלכות (חלק טז סי' סט) שהשואל הביא מש"כ הרמ"א (יו"ד רמט, ד) דאסור להחזיר עני השואל ריקם, וכל שאפשר לו ליתן ולא יתן עובר בלאו ועשה דאורייתא, או דילמא עליו לברר בראיות שבאמת ראוי לקבלה.

והשיב שלכאורה הבא ופתח את ידו עכ"פ ספק מ"ע דאורייתא בא לפניו, כי ודאי דכל אדם יש לו חזקת כשרות, אלא משום דבואו ונחזיק טובה לרמאי מקילינן במקצת, ולכן ודאי חייב לברר וליתן ולא לשלחו.

ובגמ' ב"ב (ט, א) תנא אם היה מחזיר על הפתחים אין נזקקין לו, ההוא עניא דהוה מחזיר על הפתחים דאתא לקמיה דר"פ לא מזדקיק ליה, א"ל רב סמא בריה דרב ייבא לרב פפא אי מר לא מזדקק ליה אינש אחרינא לא מזדקיק ליה לימות, א"ל והא תניא אם היה עני מחזיר על הפתחים אין נזקקין, א"ל אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נזקקין לו למתנה מועטת.

ועיין הרמב"ם (פ"ט מהל' מתנת עניים) ובטוש"ע (יו"ד רנ, ג) ומסתמא רוב המסתובבים יש להם דין של עניים המחזירין על הפתחים, ואותם שיש להם המלצות ודאי שיש להתחשב כפי האפשר. אבל גם בזה יש ויש, כי יש הרבה שההמלצות הם מוגזמים או בכלל לא מובנים, אבל מאידך גיסא הרי ח"ו להטיל דופי, ולכן כל ערום יעשה בדעת. והגם שלא יכול ליתן לכל אחד מתנה גדולה, אבל גם להנחיו לעבור בלי כלום עכ"פ ספק מצוה דאורייתא יש בו.

מי שהוציא ממון במרמה

בספר חשוקי חמד (ב"מ כא, ב) מביא מעשה שהיה באדם שקיבץ כספים בביהכ"נ, והראה בידו המלצה של אחד הרבנים, והנה כשעבר שם אחד מבאי ביתו של אותו רב, שם לב שההמלצה היא מזויפת, החרימו לו את ההמלצה, ועתה שאלתם בפיהם, מה לעשות עם הכסף שאסף, שהרי לא ידוע מי נתן לו, האם ישאירו את הכסף בידו, או שמא יקחו ממנו, ויתנו זאת לעניים, או שמא יעשו בזה צורכי רבים.

השיב הגר"י שבשו"ת בית ישראל (לגאון רבי ישראל זאב הורוביץ זצ"ל חו"מ סימן כג) דן בשאלה כעין זו וז"ל: איש אחד בא לפני הרב וביקש ממנו ליתן לו מליצה בכתב ידו לפדות את בנו מבעלי מלחמות, והרב נתן לו, ועבר וחלף לו האיש מעיר לעיר כנהוג. ואח"כ נתוודע הדבר שנהג ברמאות גדולה, והטעה את הרב כי אין לו בן כלל. וכבר היה רגיל האיש ההוא לעשות כן גם אצל רב אחר, והטעה אותו שיש לו בת להשיאה, אבל אין לו בן ובת, מה דינו באותן מעות שקיבץ, האם קנה אותן להיות שלו, או שיכולין ליקח אותו מידו ולעשות בהם צרכי רבים, או לעניים אחרים, וכדומה, היות שהכל לקח ברמאות כמו גנב. והשיב שלכאורה יש למעות דין של יאוש שלא מדעת, שקיי"ל כאביי שלא הוי יאוש, וא"כ אף אם יאמרו עכשיו לאנשים שהוא היה עני שאינו הגון, לא ירדפו אחריו לבקש את כספם, מ"מ לא הוי יאוש. ומעתה הגם שבשעת מעשה שנתנו לו הכספים, נתנו לו רק מחמת המליצה, ואם היה נתוודע להם לאותן בעלי בתים שנהג בהם רמאות בוודאי היו מייאשים ממנו, מ"מ סוף סוף אותן מעות באיסור באו ליד הרמאי, וק"ו ממציא דהשתא במציאה דנין לאותו המוצא דבאיסור בא

לידו מחמת יאוש שלא מדעת הגם דבגוף המציאה לא עבד איסור, כ"ש אותו רמאי שבא מיד בתחילה לבי"ד במליצה, והטעה אותם בפדיון שבויים, ודינו כמו גנב ממש שדינו חמור יותר מגזלן, ובודאי לא קנה הרמאי מעות הללו להיות שלו.

וסיים שאינו חייב להחזיר כיון שכתב הכס"מ (גזו"א טו, א) דהא דקיי"ל כאב"י דיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, הני מילי לענין דאסור לו ליטלן, אבל אם עבר ונטלן זכה בהם, דמכיון שהם בידו ואינו יודע למי יחזירם שהרי אין בהם סימן, ולמקום שנטלן אין לו להחזירם, ממילא זכה בהם דאין לנו לומר דיעמדו עד שיבא אליהו, אלא היכא דאתמר הכא בהדיא.

והעיר הגר"י שלכאורה לא דמי ליאוש שלא מדעת, שכל הטעם שיאוש שלא מדעת אינו מועיל, הוא כמו שכתב הרמב"ן שכיון שלקחה על מנת להחזירה נעשה שומר, וידו כיד הבעלים, אבל אם לקחה על מנת לגזלה, אין בזה משום יאוש שלא מדעת, וזכה בה לאחר היאוש. וא"כ הכא נמי כיון שלקחה על מנת לגונבה, יש בזה יאוש גם לאחר שהגיע לידו. ועוד שלא הוי יאוש שלא מדעת, שהרי הנותן מתייאש מהכסף, ואינו חושב לקבלו בחזרה, אלא שחשב שנתן את זה עבור פדיון שבויים, ולמעשה גנבם, וזה מעשה גניבה, אך יאוש יש כאן. (ויש להעיר שאין כאן "יאוש" אלא "נתינה בטעות").

ועי"ש שכתב עוד סברא, דמאחר וכל אדם הרואה את העני עם כתב ההמלצות חושב בלבו אולי הוי רמאי, ובכ"ז לא נמנע מלתת לו כי חושש שמא ישר הוא, ולכן מיד בהוציא האדם את הצדקה מכיסו, כבר באותו רגע מתייאש הוא ממנו, כי חושש לא לתת לעני, שלא יעבור על איסור של לא תקפוץ ירך, ומאידך גם חושב שמא רמאי הוא, נמצא שמיד בהוציאו את הממון מכיסו בטרם נתנו לעני כבר התייאש, וממילא בא ליד העני לאחר יאוש.